

МАКЕДОНСКИ ФОЛКЛОР

СПИСАНИЕ
НА ИНСТИТУТОТ
ЗА ФОЛКЛОР

ГОДИНА **XXVII**
БРОЈ **54**
СКОПЈЕ **1999**

КОМПОЗИЦИЈА НА ФАСАДНИТЕ ПОВРШИНИ НА РУРАЛНАТА АРХИТЕКТУРА ВО МАКЕДОНИЈА

Селската архитектура зазема значајно место при валоризацијата на материјалната култура, како дел од народното материјално творештво. Најзначаен елемент за вреднување на високоестетските архитектонско-конструктивни особености на народната селска архитектура во Македонија претставува композицијата на фасадните површини.

Како резултат на општествено-економските прилики, најголем подем достигнува во 19 и почетокот на 20 век. Пресудно влијание одигрува појавата на градителските тајфи, кои со својата неизмерна инвентивност стекната низ повеќевоковното творечко созревање ја создаваат основната концепција на градбите.

Постоењето на различните региони условило и создавање на типолошки издиференцирана архитектура, со архитектонски особености, како во примената на градежните материјали, така и во специфичната архитектонска доследност на формата.

Пресудно влијание при определувањето на типологијата на објектите, покрај функционално-концепциската поставеност на составот на просториите, одигрува и формата и концепцијата на фасадните елементи.

Фасадната површина се формира како резултат на соодносот помеѓу содржинско-просторната концепција на објектот, која се отсликува врз надворешната површина, и односот кон отворениот простор што го опкружува објектот.

КОМПОЗИЦИСКИ ЕЛЕМЕНТИ НА ФАСАДАТА

Композицијата на фасадата претставува доминантен и препознатлив белег за оформување на архитектурниот лик.

При естетско-обликовниот процес, како дел од конструктивната концепција при градбата на објектите, покрај оформувањето на ентериерот, најголемо внимание му се посветува на распоредот на фасадните елементи, како: прозорци, врати, еркерни испусти, оградни површини, површина на фронтонот, покривната конструкција и декоративните детали.

Прозорците конструирани и распоредени како допирни површини помеѓу внатрешната концепција на просториите и нивната поврзаност со надворешниот простор претставуваат доминантен и задолжителен елемент на фасадното платно.

Почнувајќи од најпримитивните облици на живеење, каде што прозорецот се појавува со мала димензија, за да се појави подоцна потребата од негово мултиплицирање, со зголемена димензија, се формираат неговата

повеќе значајна функција и форма, со зачувани симетрија и ритам. Приземните партии содржат отвори со помали димензии, поради нивната ограничена функција, додека на горните нивоа, прозорците се распоредени во симетричен сооднос помеѓу себе и во однос на целокупната концепција на фасадата.

Распоредот на прозорските отвори игра клучна улога при формирањето на стилскиот концепт на фасадата, а наедно и на симетријата и применетата метрика или едноставно исполнување на ѕидното платно, формирајќи најразлични типолошки примероци.

Во едноставните типолошки облици прозорскиот елемент се појавува самостоен, во ритам од два, три или четири прозорци, со нагласена меѓусебна рамнотежа во однос на другите површини (отворени или затворени) од фасадата на објектот.

Поставувањето на серија (батерија) од повеќе (2-4) елементи, централно поставена во однос на целата површина од фасадата, како издвоен или вклопен дел во линија со странично поставените отвори, е чест случај при решенијата на објекти заради задоволување на високи естетско-обликовни критериуми.

Основната конструктивно-обликовна линија на прозорецот се појавува во неколку облици. Со правилна линиска форма или со лачна конструкција, најчесто изведена од масивни камени блокови или декоративни геометриски форми на натпрозорникот, со поединечна или заедничка конструктивна линија.

Отворот на прозорецот секогаш се преградува на неколку полиња, кога големината го диктира тоа, или во друг случај - со помала димензија, кога нема потреба од преграда.

Распоредот на прозорците секогаш се стреми да зачува определена ритмика, симетрија и континуитет при нивното поставување. Ритмот во приземните партии е едноставен, во мал број и разреден, додека на катот се јавува збиен распоред и ритам, повторувајќи се идентично на сите горни нивоа (селата Галичник и Гари, Рекански крај). Идентичен ритам на прозорците од сите нивоа поретко се применува (с. Гари).

Чардакот, како централно поставен елемент во основата на објектот, е секогаш присутен кај типолошки определениот објект - чардаклија, кој на фасадата доминира со ниска дрвена ограда со најчесто геометриски декорирани отвори. Во однос на целата фасада, тој се поставува странично или централно, на предната страна, еркерно исфрлен. Ритмот на столбовите од челната површина на чардакот ја потенцира доминантноста на овој простор на фасадното платно, што е изведено од дрвени столбови со извесна геометриска профилација и декорација. Отворениот чардак во определен регион, во зависност од климатските услови, се претвора во затворен со заштитно платно од дрвени капаци, што фасадата ја претставуваат со единствена линија.

Употребата на еркерот секогаш создава волуменска разиграност, доближувајќи ја пластичноста на употребените градежни материјали, како конструктивен елемент, еден од доминантните препознатливи елементи во македонската народна архитектура. Тој се поставува централно, странично или надолжно во однос на фасадната површина, што претставува секогаш

интересен конструктивен чекор на старите градители. Најголемо внимание во однос на фасадната декорација е применета токму кај еркерниот испуст, кој најчесто на централниот дел од покривната конструкција завршува со фронтон, кој пак ја нагласува неговата форма и конструкција.

Влезната врата, како архитектонски елемент, доминира во приземјето по својата големина и конструктивно-естетски третман. Најзначаен елемент при определување на формата претставува рамката, која може да биде изведена од камени блокови или дрвени греди и надвратник, додека завршната форма е правоаголна или полукружна.

Покривната конструкција, со примена на камени плочи, дрвени плочи, ќерамида или слама, како завршен конструктивен дел од секој објект, претставува значаен елемент при формирањето на фасадната слика на објектот. Испрекршените површини и едноставната форма на покривната конструкција се во директна зависност од типолошкиот облик на објектот.

Примената на конструктивни елементи со најразличен облик, како лачна, централно поставена конструкција, кај објектите-кули (во селата Галичник, Кракорница, Лазарополе, Тресонче - Рекански крај) или појавата на надвишена просторија во мансарден облик (с. Волковија, Рекански крај) уште еднаш ја потврдува креативноста на старите градители, при проектирањето, надвор од сите вообичаени локални градителски закономерности.

Фронтонот, како завршен и централно архитектонско-декоративен елемент, е присутен во варијанти на издвоен и исфрлен од покривната конструкција во линија на постоечкиот еркер или балкон (Беровско, Рекански крај, Велешко), или во хоризонтална линија на целата покривна конструкција, секогаш централно поставен (Рекански крај, Тетовско). Обработката на рабната линија создава континуитет со линијата на декоративната стреа од покривната конструкција, со примена на геометриски орнаменти.

Амбарот како неопходен објект од стопански карактер, покрај неговата вообичаената местоположба во составот на стопанскиот двор како самостоен објект, се појавува конструктивно вклопен во објектот, најчесто во составот на чардакот, централно поставен во однос на челната фасада (Беровско) или странично поставен (Кумановско, Тетовско, Скопска Црна Гора, Струшко). Додека во друг случај положбата на амбарот во составот на внатрешните простории на објектот е видлива на фасадата на самиот агол (Тетовско, Овче Поле), изразувајќи ја заемната поврзаност помеѓу функционалноста и естетскиот израз, кој се манифестира на фасадата.

КОНСТРУКТИВНО-ЕСТЕТСКИ ДЕТАЛИ

При создавањето на македонската народна архитектура, употребени се локалните градежни материјали: камен, дрво и земја, што во суштина, преку нивната застапеност, ја определува фасадната концепција, а со тоа и типот на објектот. Структурата на каменот во сите видови, изразена преку масивноста и цврстината на фасадата, употребените дрвени греди, штици и

декоративни парчиња, со текот на времето ја создаваат топлата нијанса и контраст на овие материјали. Обработката со високи занаетчиски стандарди и беспрекорна профилација е карактеристика на аголните камени парчиња, како и рамките на прозорците и вратите (Рекански крај, Струшко). Декоративниот елемент кај објектите кули најчесто се изведува над влезната врата - централно поставен (Бродец, Галичник, Рекански крај), во друг случај во средината на конструкцијата на фронтонот, со профилирана кружна форма изведена во малтер во форма на стилизирани антропоморфни мотиви (с. Кракорница, Рекански крај). Геометриската декорација е застапена на столбовите, на седлата од столбовите, на оградните површини од чардакот, на натпрозорците, надвратниците, на фризовите од стреата, во форми што најчесто мултиплицирано се повторуваат.

Полихромноста на фасадните платна е присутна како резултат од примената на природните околни конструктивни материјали, кои, покрај природната основна боја, се јавуваат во повеќе нијанси; значително е и влијанието на патината врз дрвените конструктивни делови на објектот. Поретко е присутна примената на бојата, која се нанесува најчесто кај фасадните декоративни дрвени елементи (с. Богомила, Велешко).

КОМПОЗИЦИСКО-СТИЛСКИ ОСОБЕНОСТИ

Композицијата на фасадните елементи создава изразна форма на распон од едноставна форма во вертикала, која, следејќи ја развојната форма на целиот објект во хоризонтален и вертикален правец, формира решенија со определени типолошки карактеристики.

Во категоријата објекти од затворен тип, приземните градби поседуваат едноставна композиција на фасадните елементи, со примена на врати и прозорци со мали димензии. Јасно е видлива нивната поставеност во примарна функција на внатрешните простории, кои го детерминираат нивниот ритам, симетрија и величина. И кај објектите со поразвиена форма на основата се забележуваат исти композициски особености со умерена нагласеност на формата на челната фасада, во однос на симетријата на употребените елементи. Во истата категорија објекти од затворен тип на неколку нивоа значително влијание има употребата на градежниот материјал на фасадната обвивка (дрво, камен или кал), но сепак се задржани сите архитектонско-естетски елементи, зачувана симетрија, повторување на прозорецот во метрично правилен сооднос на неколку нивоа, со јасно изразена симетрија кај повеќето примероци. При употребата на дрвото во форма на хоризонтално или вертикално поставени обработени штици, најчесто на најгорното ниво (Галичник, Лазарополе, Рекански крај, Струшко), а поретко на целиот објект (с. Гари, Рекански крај), се добива континуирано употребен дрвен материјал на фасадата со прозорските елементи. Каменот како примарен градежен материјал ја диктирал масивната и цврста форма на објектите кули, каде што прозорските и другите елементи на фасадното обликување добиваат помали димензии. Нивната специфична масивна форма овозможила јасно изразена примена во зголемување на бројот и ритамот на прозорците со зголемувањето на катноста, што е во директна зависност и од

внатрешната организација на просториите. Истите критериуми се применети и во случај кога конфигурацијата на теренот, како елемент што ја диктира формата на фасадата, доведува до каскадно композирање на фасадните елементи.

Отворениот тип објекти е претставен преку варијантните форми на чардаклии, каде што во зависност од местоположбата на чардакот како централен и доминантен простор се формирани поттипови со централно, странично или надолжно поставен чардак. Фасадните површини кај овој тип објекти добиваат композициска динамика, како резултат од комбинирани игри на полно и празно, односно отворените и затворените простори. Доминантни се формата и распоредот на столбовите на челната фасада, и го формираат ликот на архитектонската композиција. Отворените површини на чардакот се појавуваат во најмногу три нивоа по целата ширина на објектот. Кај објектите со централно поставен чардак поставеноста на фасадните елементи содржи применета симетрија и пропорционална усогласеност, со употреба на завршен фронтон, декоративни детали на прозорците или на еркерните испусти, што ја потврдува примената на високо естетизираните детали на завршните архитектонски форми (Беровско).

Највисоката категорија објекти дефинирани како покомплексни примероци во развиен облик, најчесто се идентификуваат со братските куќи или комплекс објекти, кои содржат повеќе засебно функционални целини. Логично, кон комплексноста на архитектонската форма, која претставува развиена варијанта на содржинско-функционална основа, се надоврзува и спојот на повеќе засебно применети фасадни композиции систематизирани во една целина (с. Глуво, Скопска Црна Гора, с. Галичник, Рекански крај). Тие се формирани како затворени или отворени објекти. Кај типот затворени објекти комплексноста на внатрешно-содржинската концепција од овој развиен фасаден тип е претставена со континуиран ритам од слична форма на прозорци, формирајќи симетричен композициски систем (с. Галичник, Рекански крај).

Сите наведени типолошки категории со себе носат определени препознатливи концептуални белези, што овозможува нивно полесно класифицирање во широкиот спектар од архитектонски форми.

Развојот на композицијата на фасадните елементи, како составен дел од концепцијата на објектот, го следиме од наједноставната форма на едноделна куќа, со основните елементи - врата и прозорец, облик што еволуира во хоризонтален правец, за да премине подоцна во две, три или повеќе нивоа. Преминот и создавањето додатни катни нивоа се проследени со приспособување на објектот кон конфигурацијата на теренот, во кое прво ниво се сместени подрумските простории, додека симетричниот и асиметричниот облик се застапени кај двокатните и трокатните објекти. Кај развиениот облик на објекти во повеќе нивоа доаѓа до комбинација на сите претходно споменати варијанти, со исклучително креативни решенија (цртеж бр. 7).

Трансформацијата на композицијата кај фасадните елементи во наведените области од балканските простори задржала идентичен ритам на развојот, следејќи ги меѓусебните влијанија што неминовно произлегувале од повеќе оптимални фактори.

Примената на идентични содржински елементи (телис) ја поставува основата за идентични форми на фасадата на објекти од населбите на Струшки Дримкол, со иста применета форма во Гуракук (Черменике) - Албанија, со нагласена симетрија на фасадата и применет облик на тип кула.¹

Почетната развојна форма на едноставни облици на фасадата во едно ниво, претставени со различни примери од територијата на Македонија, се повторува во соодветни климатски региони и во Албанија.²

Симетријата, како примарна компонента при распоредот на прозорците, е застапена во поединечни планински населби во Албанија и Западна Македонија, со линиско повторување на сите нивоа.³ Аналогијата се потврдува и во формата на прозорските отвори и вратите, односно примената на лачната форма како завршна линија, еркерните испусти, но сепак со различна композиција на обликот на фасадните маси.⁴ Во друг случај имаме објекти каде идентичната симетрија од основата преминува и на фасадната композиција, како тип на двојни објекти.⁵

Формата на објектите се карактеризира со комплексен изглед. Споредбено се согледани албанската кула за живеење, која е создадена со масивен изглед од континуирано камено платно, со минимален обид за естетско обликување, и кулите од Западна Македонија, каде што е успешно постигнат спојот на ефект на масивност со лесна конструктивна концепција на горните нивоа со применети конструктивни детали.

Чардакот, како доминантен елемент на фасадната композиција, се појавува на објектите во селските населби од западните области на Бугарија,⁶ со сите поттипови, како и со централно издаден еркер. Ова, како типолошка особеност е карактеристика и за областите на Источна Македонија, И во овој случај централно поставениот еркер ја создава основната линија врз која се надоградува симетричниот распоред на другите фасадни елементи. И во некои селски населби на Пиринскиот крај, во Бугарија, појавата на основните особености на типот чардаклија, како и појавата на симетрична фасада низ три нивоа, се поклопува со идентични примери од селските населби низ Македонија.

Сродни изразни архитектонски елементи и конструктивен систем се појавуваат кај метохиската кула и кулата од Западна Македонија, но со различни композициски особености, ритам на прозорските елементи и применети декоративни елементи.

Аналогијата на приземната куќа во Македонија (Овчо Поле), развиена во хоризонтален правец, се потврдува со "косовската приземљуша" на Косово, каде што се појавуваат идентични композиции на фасадните

¹ Muka Ali - Les constructions populaires au village de Gurakuq (Cermenike) - Ethnographie albanaise n. 15, 1987, Tirana; Thomo Pirro - Tiparet urbanistike dhe arkitektonike të fsatit Dardhë - Korçë - Ethnografia shqiptare n. 14, Tirane, 1985; Muka Ali - Arkitektura e banesës fshatare në Marinësh - Ethnografia shqiptare, n. 7, 1976, Tirane.

² Thomo Pirro - Tiparet urbanistike dhe arkitektonike të fsatit Dardhë - Korçë - Ethnografia shqiptare n. 14, 1985, Tirane; Zheku Koco - Shtëpitë e banimit në fshatin e pojanit (myzeqe) - Ethnografia shqiptare n. 3, 1966, Tirane.

³ Thomo Pirro - Banesat me kullë në shqipëri - Ethnografia shqiptare n. 12, 1985, Tirane.

⁴ Zheku Koco - Shtëpitë e banimit në fshatin e pojanit (myzeqe) - Ethnografia shqiptare n. 3, 1966, Tirane.

⁵ Thomo Pirro - Banesa popullore e tipit kulle ne Mat dhe në Mirdite - Ethnografia shqiptare n. 4, 1972, Tirane.

⁶ Пирински крај - Българска академия на науките, София, 1980.

елементи, кои се во зависност од идентичната организација на внатрешниот просторен план и употребениот градежен материјал.⁷

Композицијата на фасадните елементи е во директна зависност од комплексниот однос на типолошката специфичност на градбите од балканскиот простор, вклучувајќи ја архитектонската структура на територијата на Албанија, Бугарија, северна Грција, Косово и Метохија и Македонија, чии особености имаат допирни концепциски сличности на архитектонската форма.

Композицијата на фасадата кај македонската куќа од селските населби ги зачувала сите архитектонско-естетски вредности на градителските закономерности, формирајќи ја композициската слика на издиференцираниот архитектонски облик, како резултат на суштинските стилско-актуелни движења во периодот на нејзиното создавање.

Petar Namičev (Skopje)

FACADE (SURFACES) COMPOSITION OF THE RURAL ARCHITECTURE IN MACEDONIA

Summary

The composition of the facade of the surfaces is the most important element for evaluating the high aesthetic architectonic and constructive features of the traditional rural architecture in Macedonia.

The facade elements of the Macedonia house are the window, the entrance door, apertures of different kind, the "cardak", pediment, the roof surface.

The composition and the facade elements are dependent on the type of the object, the climate and the geographic conditions, and the autochthonous conception of the regional builders.

The stylistic features of the object originate in arrangement of the facade elements, thus comprising objects of symmetric or asymmetric arrangement of the facade surface with only (slight) application of the proportion regulations.

An important component in creating the voluminous plastic of the facade is the use of basic constructive materials in their originals structure and color.

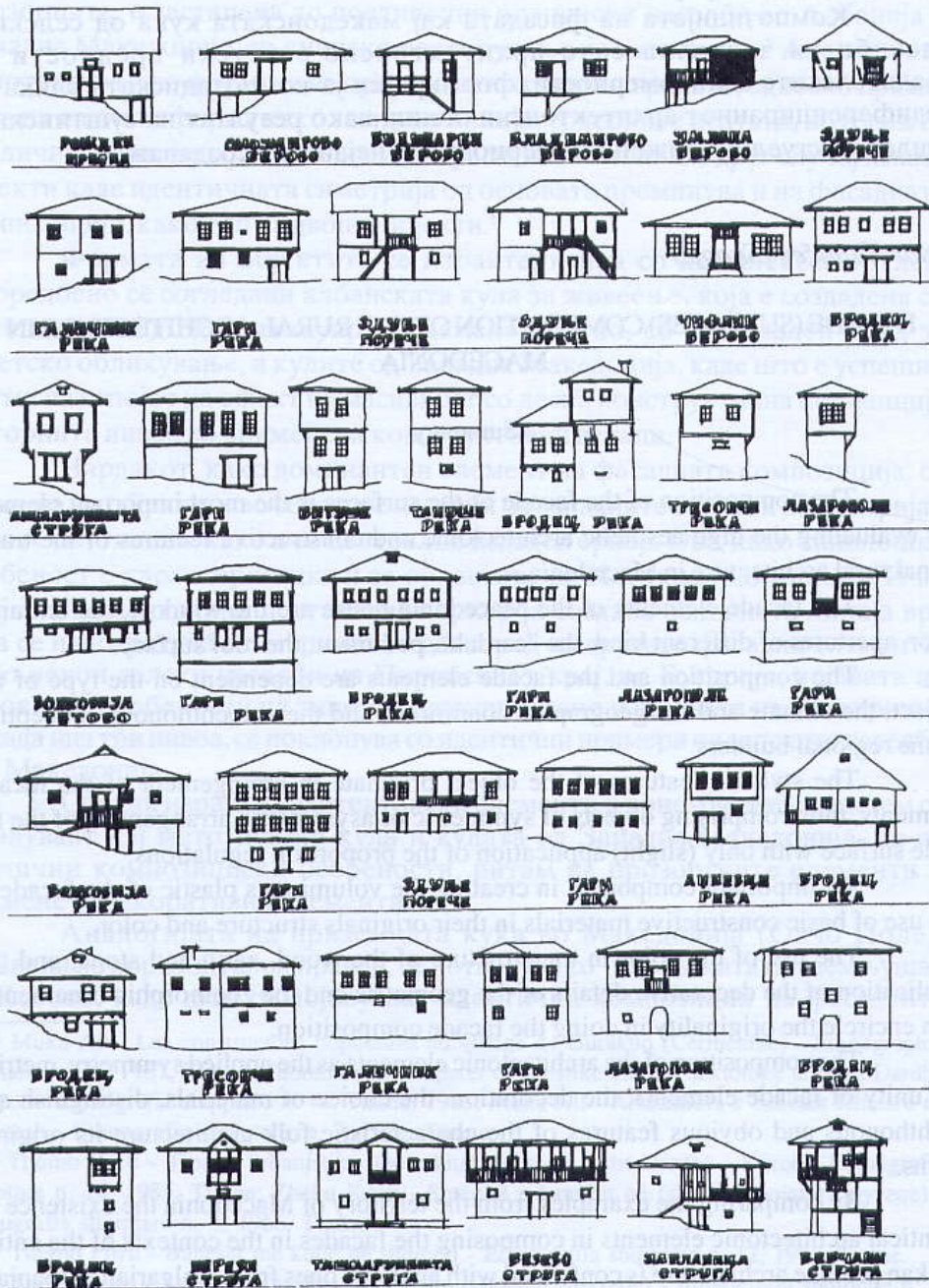
The use of the color in the structure of the wood, earth and stone, and the application of the decorative details of the geometric and the zoomorphic ornamentation encircle the originality in doing the facade composition.

The composition of the architectonic elements as the applied symmetry, metrics the unity of facade elements, the decoration, the choice of materials, distinguish autochthonous and obvious features of the characteristic folk architecture its original forms.

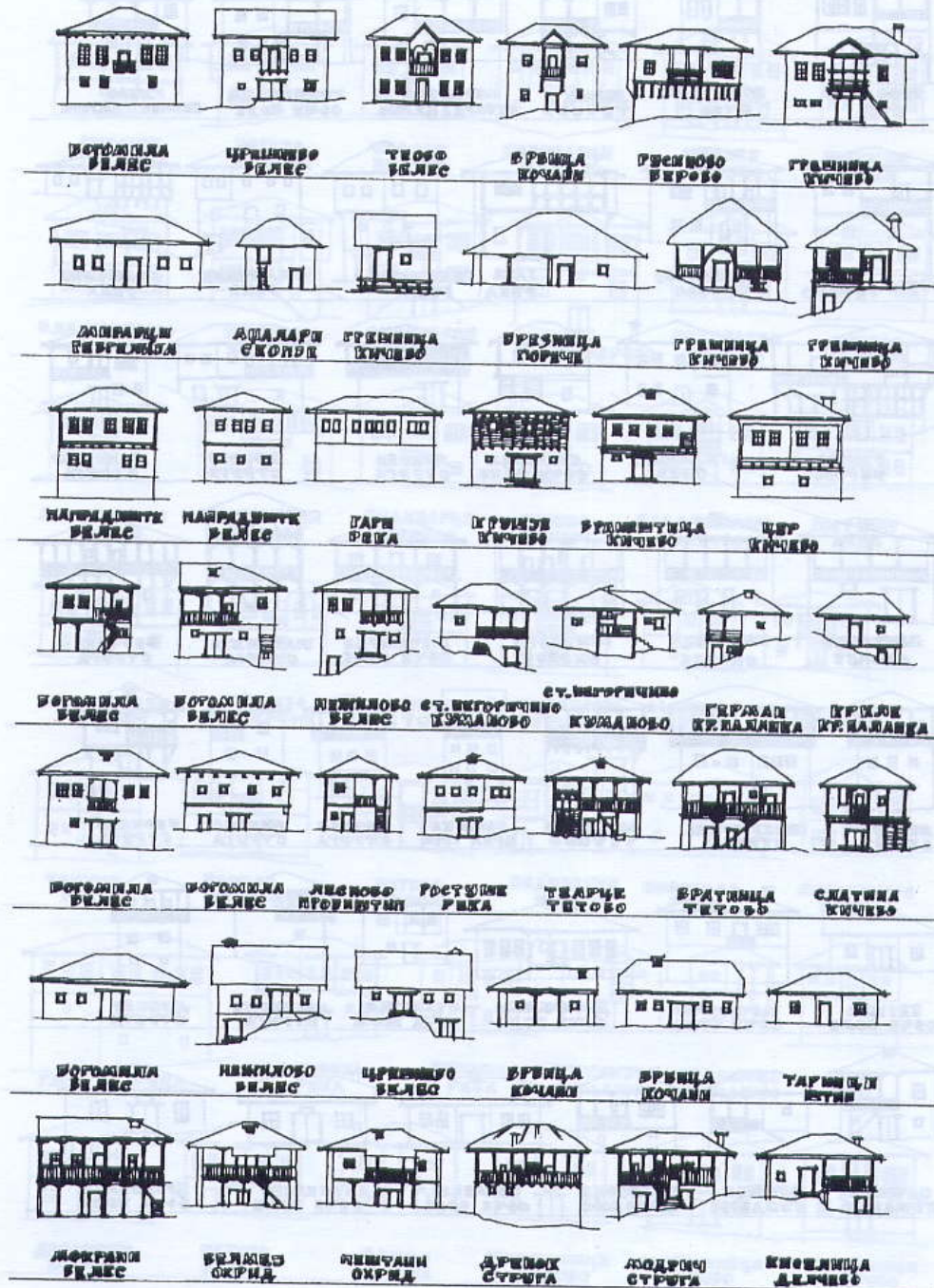
By comparing the examples from the territory of Macedonia the existence of identical architectonic elements in composing the facades in the contexts of the entire Balkan profane architecture is confirmed with analogic ones from Bulgarian, Albanian, Greece and Serbia.

⁷ Којић Б. - Стара градска и сеоска архитектура у Србији, Београд, 1949.

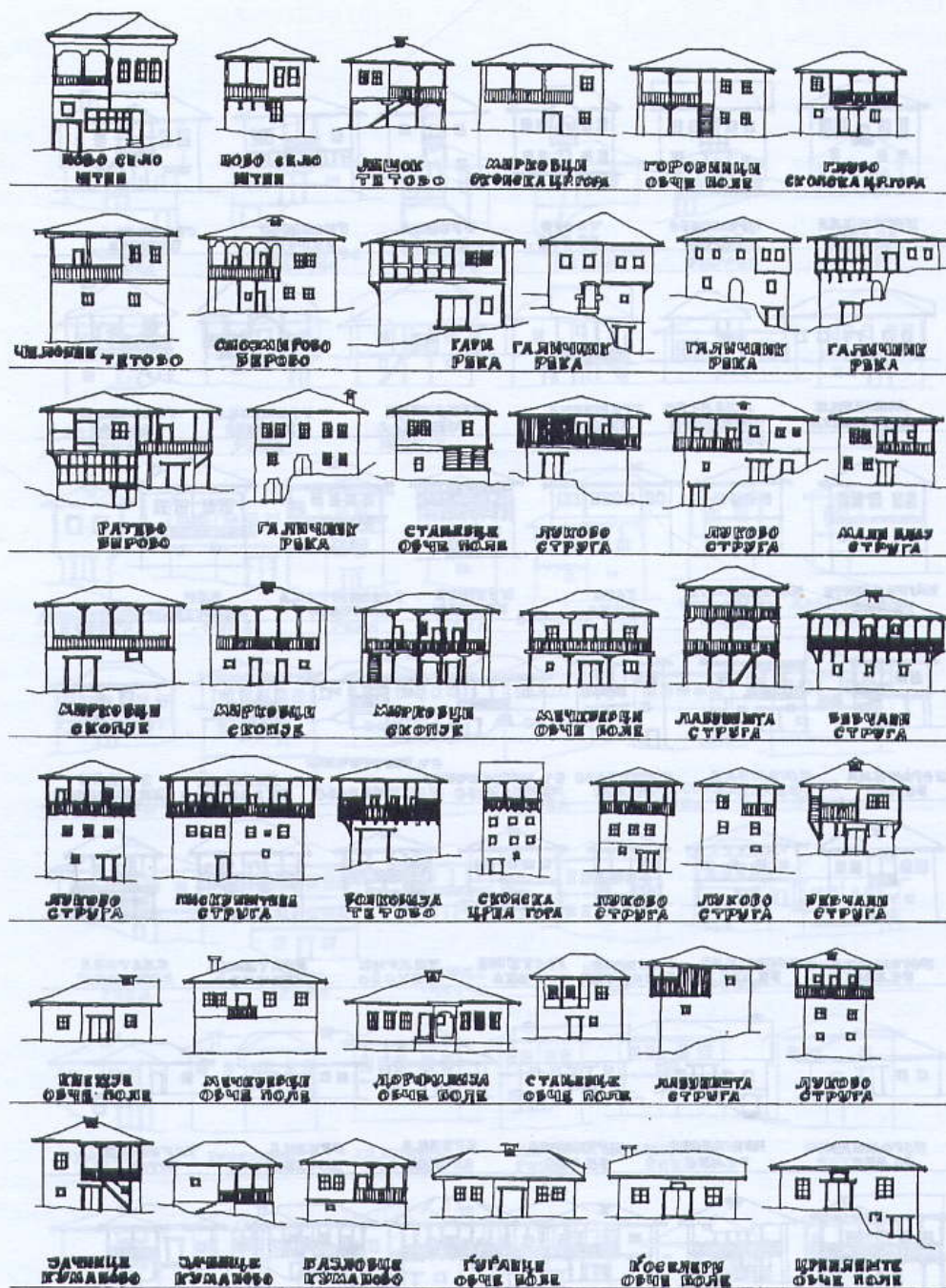

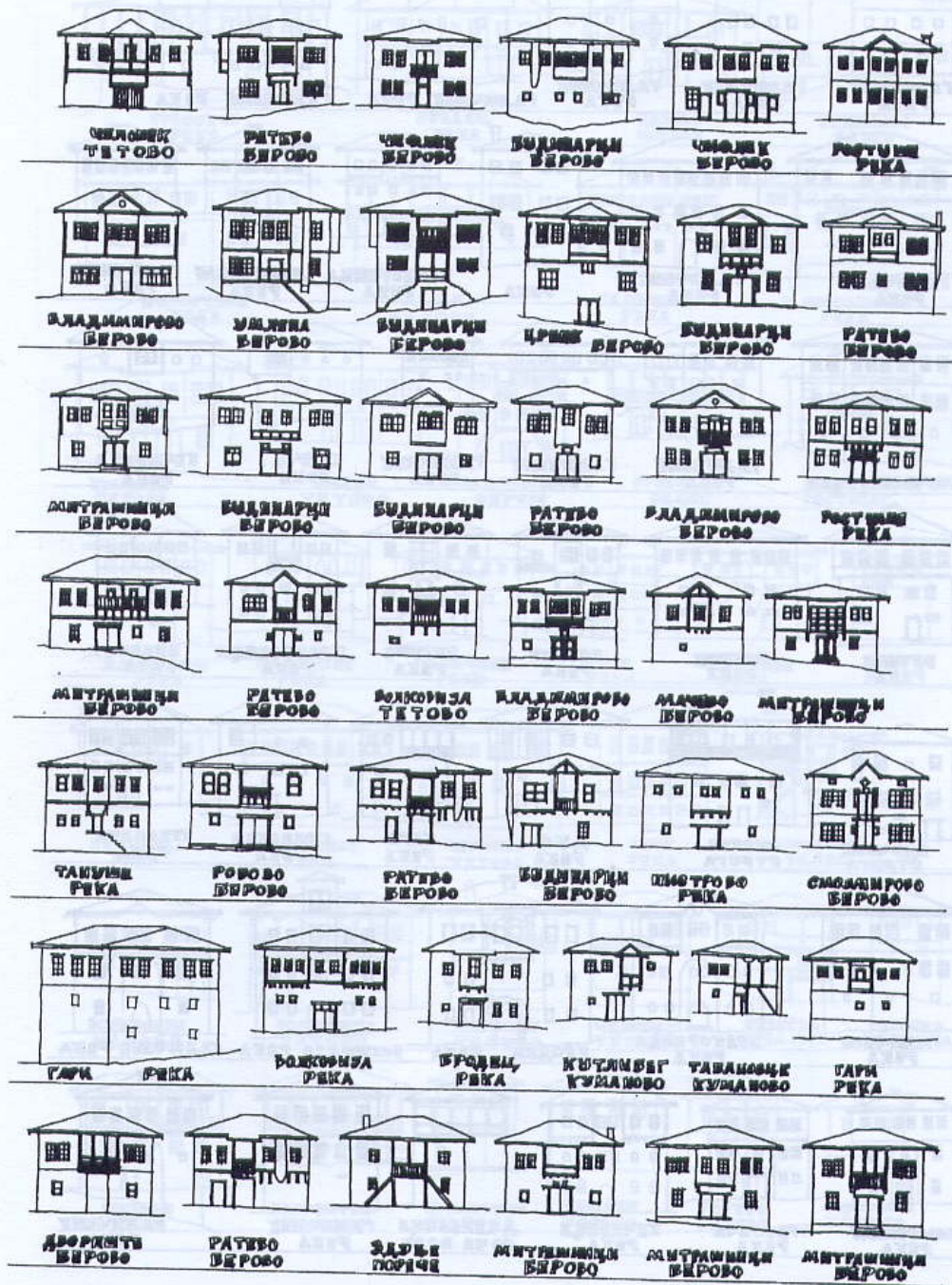
1 Шемајски приказ на композиција на фасадните површини кај приземен итй објекти - зајворен, симетричен и асиметричен итй зградби

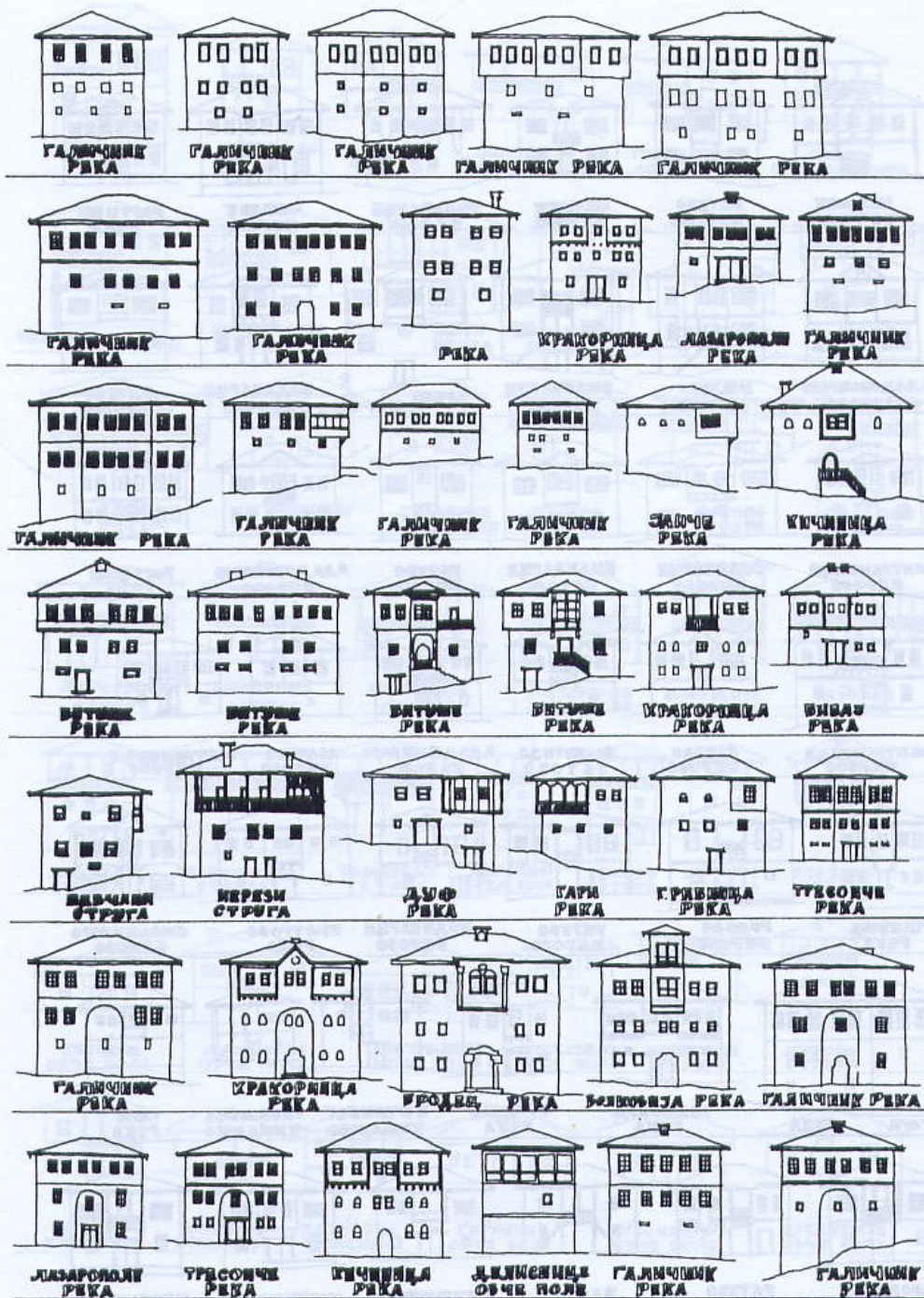
2 Шемајски приказ на композиција на фасадните површини од симетричен тип, со централно поставен чардак - зајворен тип, приземни објекти и чардаклија.

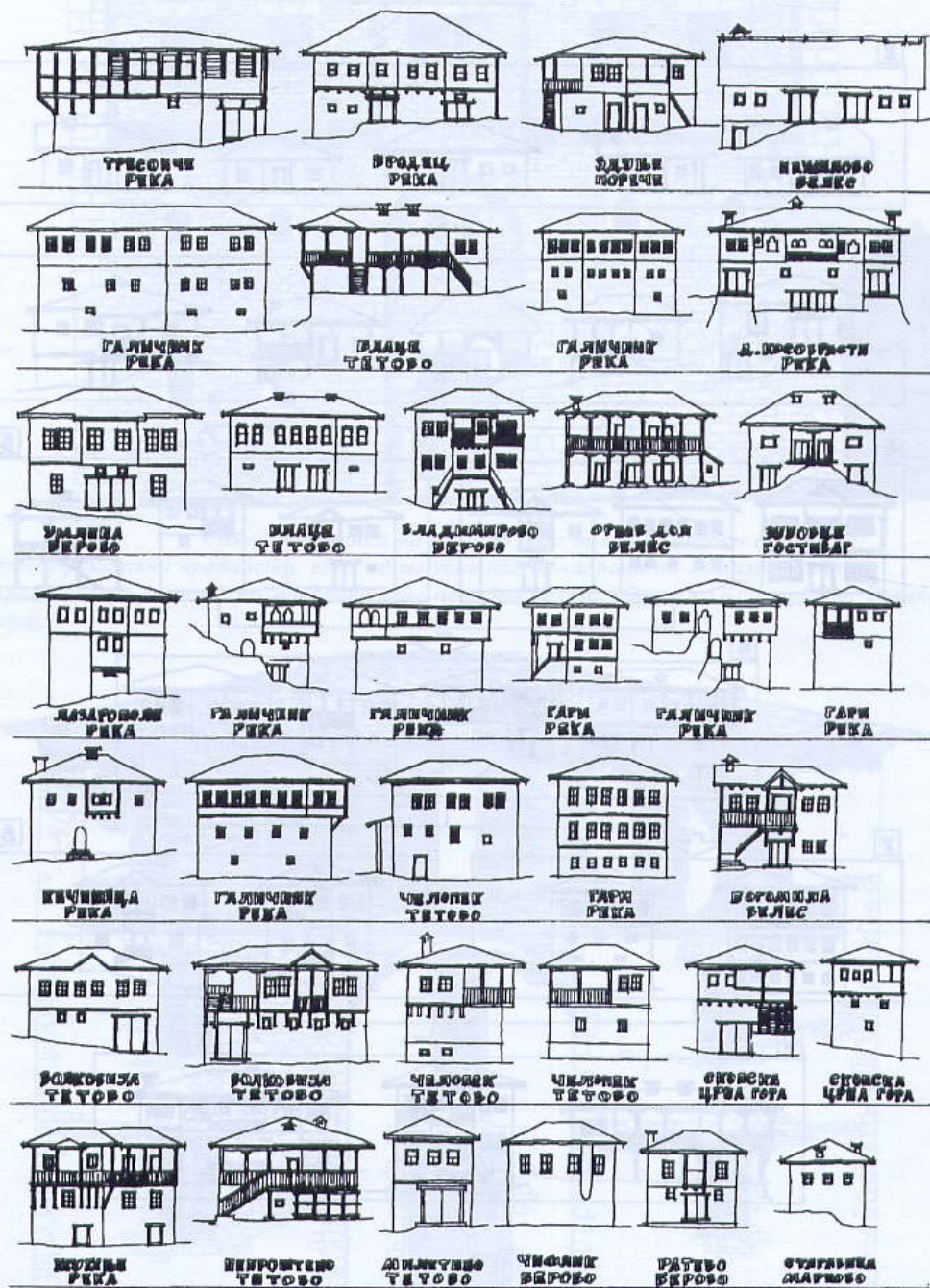
3 Шематски приказ на композиција фасадни површини на објект-чардаклија со странично и надолжно поставен чардак.

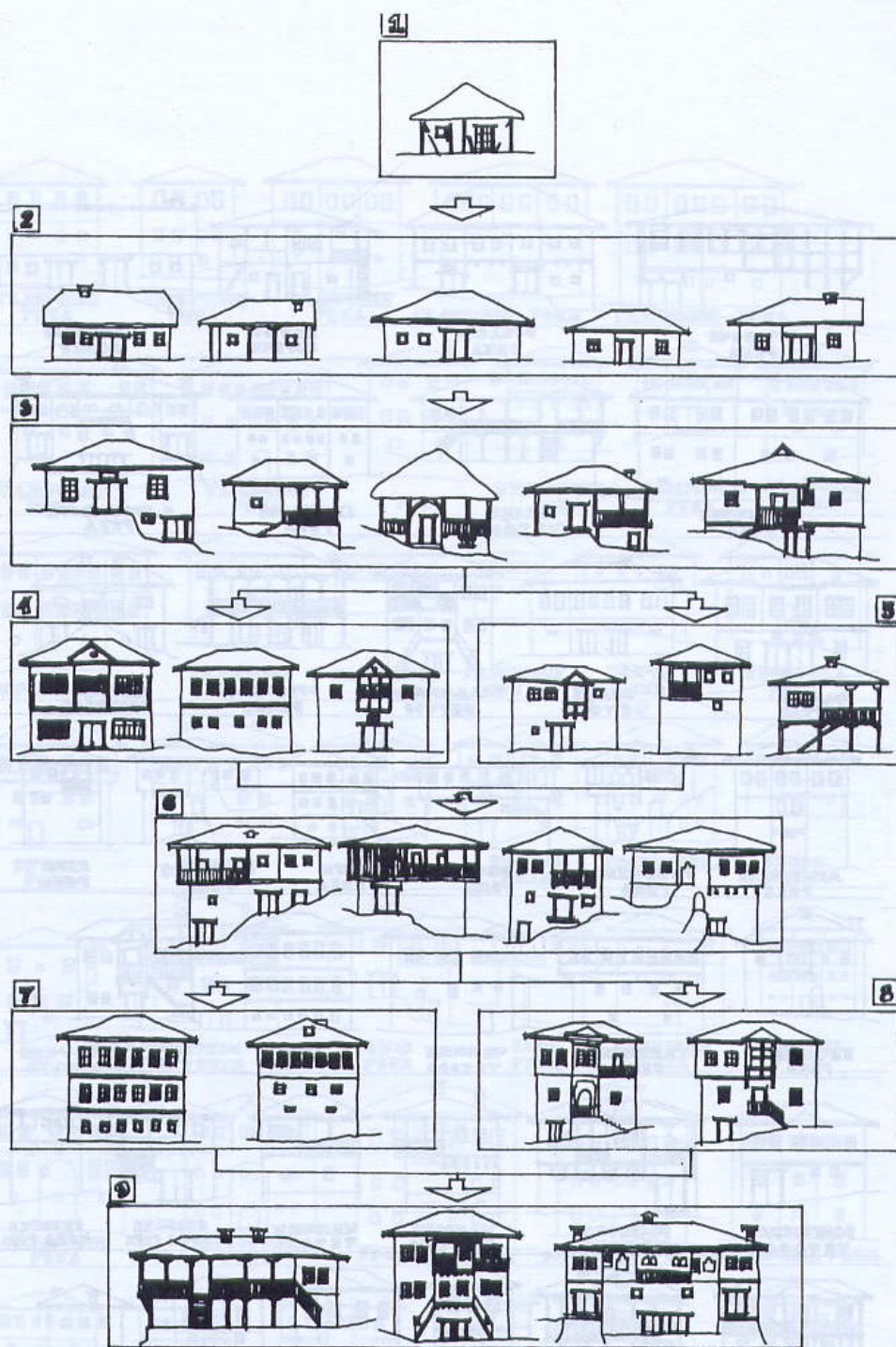
4 Шемайські приказ на композиція фасадні поверхини на об'єктих од симетричен, ойворен или зайворен тий.

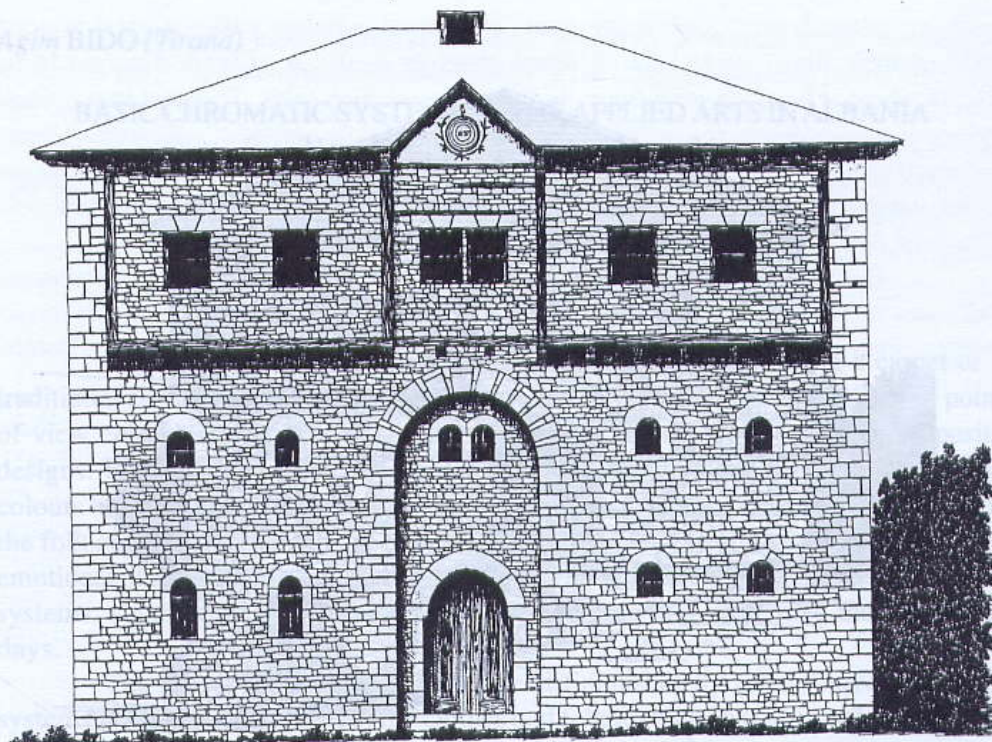
5 Шемайтски приказ на композиција фасадни површини на тийој кула, со симетричен или асиметричен распоред на фасадните елементи.

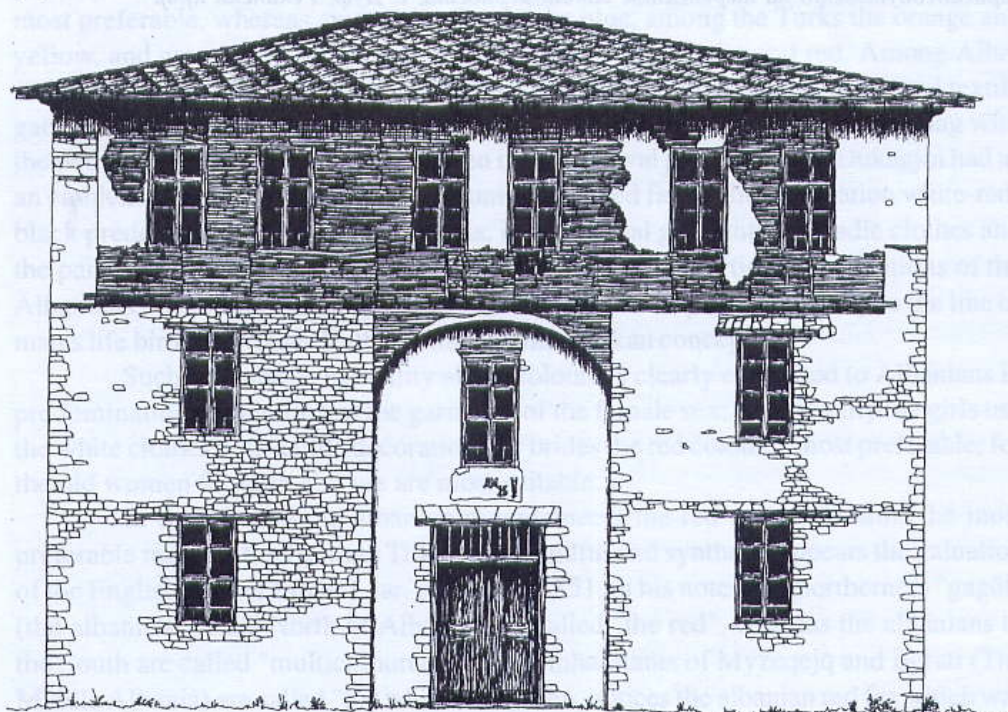
6 Шемајски приказ на композиција фасадни површини на ш.н. двојни објекти (брајски куќи), од симетричен или асиметричен тип, типични куќи-чардаклии.

7 Шемајско прейсїявување на развојот на фасадната композиција: 1. Основен облик, 2. Приземни објекти во едно ниво, 3. Преоден облик, 4. Симетричен облик во две нивоа, 5. Асиметричен облик во две нивоа, 6. Преоден облик кон три нивоа, 7. Симетричен облик во три нивоа, 8. Асиметричен облик во три нивоа, 9. Развиен тип.

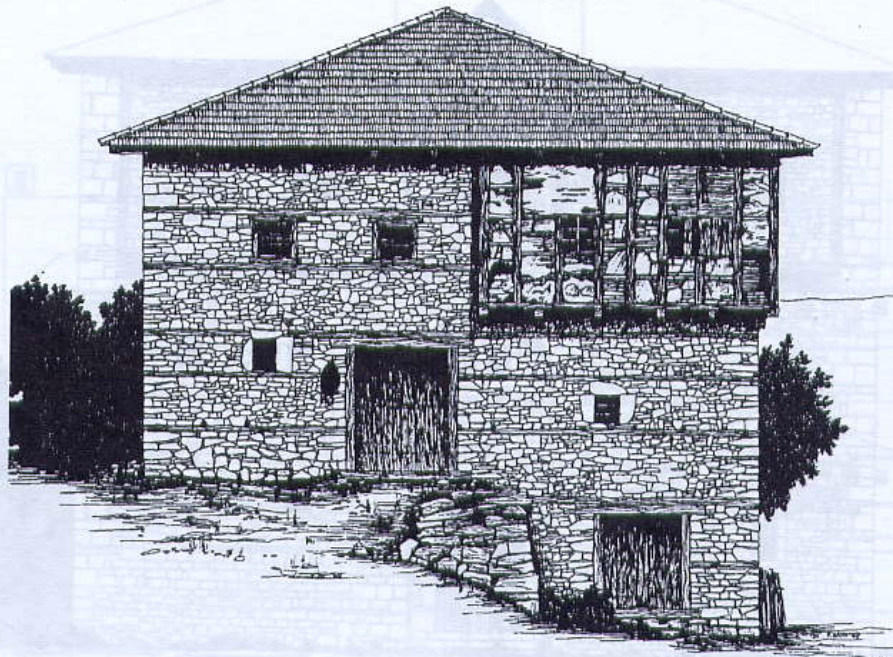

8 Симетричен тџиј на кула во тџри нивоа со високи естетџиско-конструктивни вредности, еден од најубавиите примероци на автџохџионална зградџиелска дејностџ во македонската народна архџиетџиура, с. Кракорница, Рекански крај.

9 Симетричен тџиј кула со џравилен расџоред на фасадниите елементи, с. Лазарџоле, Рекански

10 Асиметричен распоред на фасадната композиција, како резултат на приспособувањето на тиренските закономерности, с. Дуф, Рекански крај.